Avoimet lisenssit oppimateriaalikäytössä

Avoimet oppimateriaalit ja tekijänoikeudet

Kaikkia luovan työn tuloksia suojaa tekijänoikeus. Tekijänoikeus syntyy automaattisesti ja se koskee kaikkia teoksia, niin tunnettujen kuin tuntemattomien tekijöiden ja teoksen käyttötarkoituksesta tai taiteellisesta tasosta riippumatta. Tekijänoikeus suojaa myös digitaalisia avoimia oppimateriaaleja.

Tekijänoikeuden saavuttaminen vaatii aina teoskynnyksen ylittymisen. Teoskynnyksen ylittyminen on tapauskohtaista, eikä sen määrittelemiseen ole olemassa täysin yksiselitteistä ohjeistusta tai lainsäädäntöä. Teoksen tulee olla riittävän omaperäinen ja itsenäinen. Tämän arvioimiseen käytetään ns. kaksoisluomiskriteeriä, jonka avulla arvioidaan olisiko joku toinen henkilö päätynyt täysin samanlaiseen lopputulokseen luovaan prosessiin ryhtyessään. Viime kädessä asian ratkaisee tuomioistuin. Tekijänoikeusneuvoston lausunnoilla on monesti ratkaiseva merkitys.

Oppimateriaalin voi lisensoida avoimesti vaikka ei olisikaan varma teoskynnyksen ylittymisestä. Avoin lisensointi ei tarkoita tekijänoikeuksista luopumista, vaan se on tapa antaa muille käyttöoikeuksia teokseensa. Tällöin muut saavat käyttää, jakaa ja tehdä muutoksia tai päivityksiä teokseen alkuperäistä tekijää kunnioittaen. Avoimuus takaa materiaalin maksuttoman ja vapaan käyttämisen ja muokkaamisen. Avoin materiaali on mahdollisimman monen saavutettavissa ja käytettävissä. Jaettaessa oppimateriaaleja avointen oppimateriaalien palvelussa, tulee materiaalien käyttöehdot määritellä lisenssien avulla.

Käyttöoikeuksien myöntämisen voi ilmaista monin eri tavoin. Sen voi ilmaista vapaamuotoisesti vain ilmoittamalla tämän omin sanoin teoksensa yhteydessä. Käyttöoikeuksien myöntämiseen on vakiintunut myös useita lisenssi- ja ilmoituskeinoja eri käyttötarkoituksille. Teoksen voi lisensoida copyleft-lisenssillä, joka kumoaa tekijänoikeudet sallien teoksen vapaan käyttämisen, kopioinnin ja muokkaamisen. Vaihtoehtoisesti teoksen voi asettaa Public Domainiin, lainsäädännön puitteissa tekijänoikeudettomaan tilaan. Erityisesti kulttuuriperinnön käyttöehtojen määrittelyssä yleinen työkalu on Rights Statements. Oppimateriaaleissa eniten käytössä ovat Creative Commonsin lisenssiperheen lisenssit.

Avointen oppimateriaalien käyttöoikeudet

Erilaisilla materiaaleilla on tarve erilaisille käyttöoikeuksille. Esimerkiksi kuvailutiedoissa omistajuus ei ole samalla tavalla merkityksellistä kuin mitä esimerkiksi taide-aineistoilla. Avointen oppimateriaalien käyttöoikeuksissa merkittävää on 1) nimeäminen, 2) muokattavuus, 3) avoimuus eri tilanteissa ja 4) selkeys. Oppimateriaalit ovat monessa tapauksessa tekijänoikeudellista aineistoa ja tekijällä on merkitystä myös käyttäjän kannalta - hyvän materiaalin löydyttyä on kiinnostavaa nähdä saman tekijän muitakin materiaaleja. Oppimateriaalit ovat myös potentiaalisesti meritoivia tekijälleen, jonka takia nimeäminen on myös tärkeää.

Muokattavuus takaa oppimateriaalien pidemmän eliniän. Avoimuuden vahvimpia puolia on uuden tekemiseen kannustaminen. Oppimateriaaleissa tämä tarkoittaa paitsi kieliversioiden syntymistä ja saavutettavuuden lisäämistä esimerkiksi tuottamalla tekstityksen, myös vanhentuneen materiaalin hengittämistä eloon. Oppimateriaali voi vanhentua hyvin pientenkin muutosten myötä, mutta muokattavuus takaa että muutkin kuin alkuperäinen tekijä voi päivittää materiaalin vastamaan uutta tilannetta.

Avoimia oppimateriaaleja voi käyttää niin itseopiskelussa kuin koulutuksessa. Takaamalla avoimuuden eri tilanteissa varmistetaan että oppimateriaalia voi käyttää esimerkiksi osana maksullisen koulutuksen opiskelumateriaalia ja sitä voidaan jakaa myös kaupallisissa palveluissa. Näin oppimateriaali löytää kaikki potentiaaliset käyttäjänsä ja on selkeää millaisissa tilanteissa sitä voidaan hyödyntää.

Avointen oppimateriaalien edistämiselle on myös tärkeää että avoimen materiaalin käyttöoikeudet ovat selkeät. Tätä edistää paitsi selkeä kieli kuvailutiedoissa ja ohjeistus avoimuuteen, myös se että oppimateriaalit kannustetaan lisensoimaan. Avoimet lisenssit takaavat standardoidun ja koetetllun muodon kertoa oppimateriaalin käyttöoikeuksista ja taata tekijän ja käyttäjän oikeudet ja velvollisuudet materiaaliin.

Creative Commons -lisenssit

Avoimissa tietoaineistoissa yleinen käytössä oleva tekijänoikeuslisenssi on maksuton Creative Commons (CC) –lisenssi. CC-lisenssit eivät korvaa tekijänoikeuksia, vaan niiden avulla pystyy määrittelemään verkossa jakamansa teoksen tai aineiston käyttöehdot. Lisenssi on siis käyttölupa, jonka ehtoja ei voi takautuvasti muuttaa.

Toukokuussa 2018 1,4 miljardia teosta oli lisensoitu CC-lisenssillä. CC-lisenssit ovat käytössä maailmanlaajuisesti, ja ne ovat voimassa tekijänoikeuden suoja-ajan. Euroopan talousalueella (ETA) tuotetulla teoksella suoja-aika on 70 vuotta teoksen tekijän kuolemasta, ETA:n ulkopuolelta tulevalla 50 vuotta. Lisenssit ovat juridisesti pitäviä, ja esimerkiksi Suomen lain mukaan aineiston hyödyntäminen käyttöluvan perusteella synnyttää sopimussuhteen luvan myöntäjän ja saajan välillä. Lisenssit ovat koneluettavia, jolloin niillä lisensoitua aineistoa on mahdollista hakea eri hakukoneilla.

Viimeisin lisenssiversio 4.0 ilmestyi 2013 (suomennos 2014). CC-lisenssiperheessä on kuusi erilaista lisenssiä, lisäksi on olemassa kaikki tekijänoikeudet luovuttava CC0-lisenssi.

Lisenssi	Lisenssityyppi	Mitä tarkoittaa
CC-BY	Nimeä	teoksen käyttö, muokkaaminen ja levittäminen on vapaata, tekijän/oikeudenomistajan nimi on kuitenkin mainittava selkeästi
CC-BY-SA	Nimeä-JaaSamoin	alkuperäisteoksesta muokattujen johdannaisteosten käyttö ja levittäminen sallittu ainoastaan samalla lisenssillä kuin alkuperäisteoksen, alkuperäinen tekijä mainittava
CC-BY-NC	Nimeä-EiKaupallinen	alkuperäisteoksen ja siitä muokattujen johdannaisteosten käyttö vapaata muuhun kuin kaupallisiin tarkoituksiin, alkuperäinen tekijä mainittava
CC-BY-ND	Nimeä-EiMuutoksia	alkuperäisteoksen käyttö ja levitys vapaata (myös kaupalliseen tarkoitukseen), johdannaisteosten luominen kielletty, alkuperäinen tekijä mainittava

CC-BY-NC-SA	Nimeä-EiKaupallinen-JaaSamoin	kaupallinen käyttötarkoitus kielletty, johdannaisteosten levittäminen sallittu ainoastaan samalla lisenssillä kuin alkuperäisteoksen, alkuperäinen tekijä mainittava
CC-BY-NC-ND	Nimeä-EiKaupallinen-EiMuutoksia	kaupallinen käyttö ja johdannaisteosten luominen kielletty, alkuperäinen tekijä mainittava
CC0	CC-nolla	tekijä voi luopua lainsäädännön puitteissa kaikista oikeuksistaan. Suomessa ei voi kuitenkaan luopua moraalisista oikeuksistaan, kuten respekti- eli kunnioittamisoikeudesta, isyysoikeudesta (hyvän tavan mukainen tekijän nimen ilmoittaminen) ja klassikkosuojasta. Lisenssin kautta voi kuitenkin ilmaista, ettei aio vedota näihin oikeuksiin.

CC-lisenssit laajasti käytössä

Monet kotimaiset korkeakoulut suosittelevat tieteellisten julkaisujen lisensoimista CC-BY-lisenssillä. Esimerkiksi Helsingin yliopisto, Tampereen yliopisto, Itä-Suomen yliopisto, Turun AMK sekä Metropolia suosittelevat kyseisen lisenssin käyttöä. Samoin Opetus- ja kulttuuriministeriön Avoin tiede ja tutkimus -hanke suosittelee tutkimusdatan ja -julkaisujen lisensoimista CC-BY:llä ja metatietojen julkaisua CC0-lisenssillä. CC0:a suositellaankin yleisesti pääasiassa tietoaineistojen metadatan lisensointiin. Julkisen hallinnon tietohallinnon neuvottelukunta (JUHTA) hyväksyi 2014 suosituksen CC-BY-lisenssin käytöstä julkisen hallinnon avoimen datan käyttölupana. Opetushallituksen ylläpitämällä Edu.fi -sivustolla esitetään toivomus verkossa julkaistavien oppimateriaalien lisensoimisesta CC-lisensseillä.

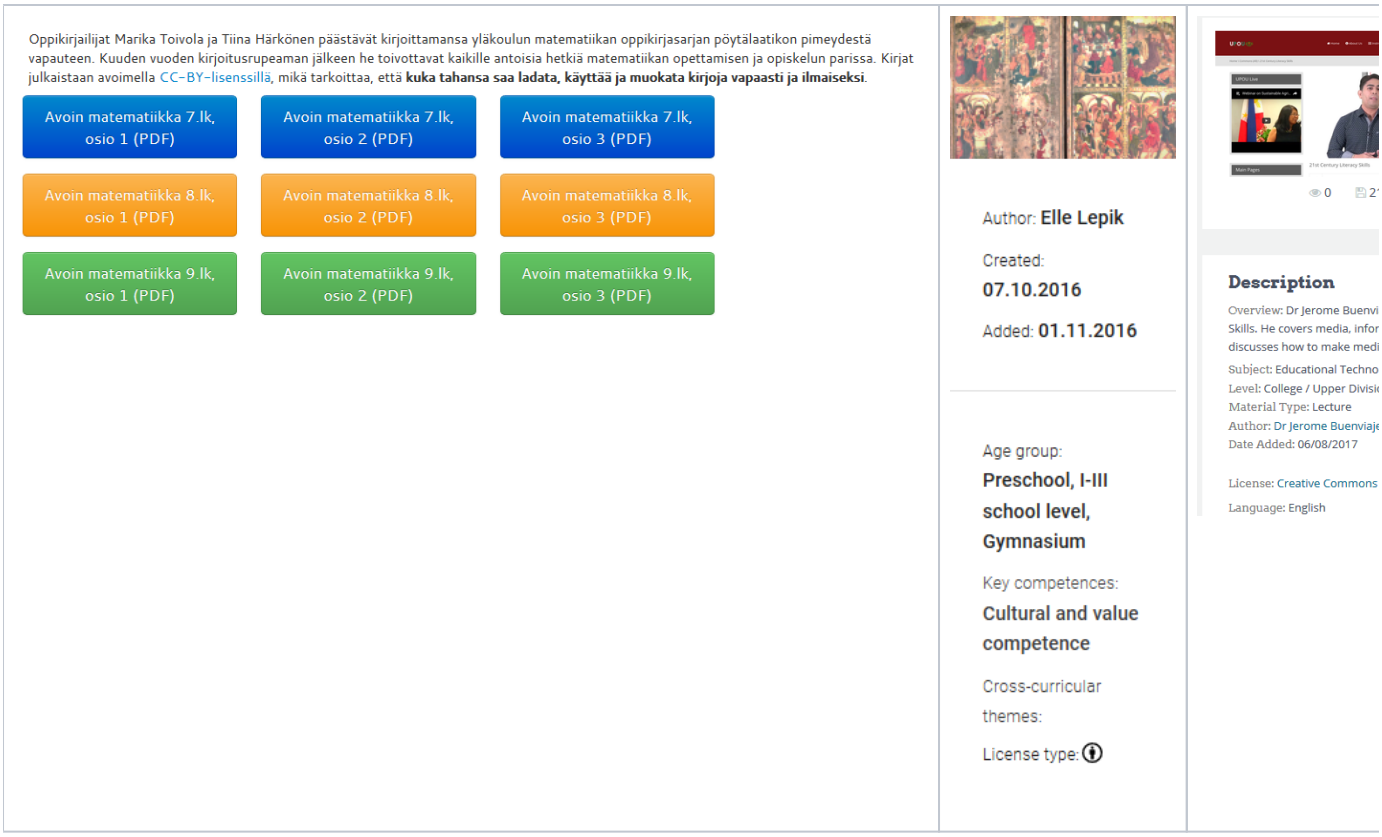
Osassa suomalaisista oppimateriaalipalveluista on jo käytössä CC-lisenssit, mutta yksikään lisenssityyppi ei ole vakiinnuttanut asemaansa yleisimpänä. Esimerkiksi Otavan opiston Muikkuverkossa on käytössä CC-BY-SA –lisenssi. Lisenssi on ilmoitettu ikoneilla ja linkillä CC:n kotisivuille kunkin oppimateriaalin esittelyn yhteydessä. Avoinoppikirja.fi –sivustolla on oppimateriaalien yhteydessä ilmoitettu selkeästi millä CC:n lisenssillä oppimateriaalit on julkaistu ja millaisen käytön mikäkin lisenssi mahdollistaa. Lisäksi lisenssin yhteydessä on hyperlinkki CC:n kotisivulle, josta löytyy lisätietoa lisenssistä. Oppimateriaalit on lisensoitu pääasiassa CC-BY-lisenssillä, mutta joukossa on myös CC-BY-NC-ND -lisensoitua aineistoa.

Vantaan ammattiopiston Verkkovaria-palvelussa kaikki oppimateriaalit on julkaistu CC-BY-SA–lisenssillä, joka kerrotaan sivuston käyttöehdoissa ja jossa myös selvennetään mitä kyseinen lisenssi tarkoittaa käytännössä. Käyttöehdoista löytyy myös lisenssin ikonit. Helsingin yliopiston Matskut antaa oppimateriaalin lisääjälle vapaat kädet valita mieleisensä CC-lisenssi tai määritellä materiaali vapaaseen yleiseen käyttöön.

Verkko-oppimisympäristöissä on kerrottu käyttöoikeuksista tai lisensseistä eri tavoin ja vaihtelevasti. Osassa sivustoja näistä ei ole mitään mainintaa. Toisissa on käyttöehdoissa yleinen viittaus tekijänoikeuslakiin.

Kansainvälisissä palveluissa käytännöt vaihtelevat. CC-lisenssi on käytössä mm. e-Koolikottissa sekä OER Commonsissa. Palveluissa on tarjolla materiaaleja lukuisilla eri CC-lisensseillä. Esimerkiksi OER Commonsin etusivulla ilmoitetaan, että oppimateriaalit on julkaistu CC-BY-SA –lisenssillä, ellei toisin mainita. Ilmoituksessa on lisäksi lisenssin ikoni ja hyperlinkki CC:n kotisivulle. Sivustolta löytyy oppimateriaaleja lähes jokaisella eri CC-lisenssiyhdistelmällä. Samoin e-Koolikottin materiaalien lisenssit vaihtelevat oppimateriaaleittain. Joidenkin materiaalien eri osat saattavat myös olla eri lisensseillä, esimerkiksi ensimmäinen osa materiaalia *All rights reserved* –lisenssillä, toinen taas CC-BY-SA –lisenssillä.

Esimerkkejä avointen oppimateriaalien palveluista ja lisensoinneista		
Avoinoppikirja.fi, CC-BY	**E-Koolikott, CC-BY**	**OER Commons, C**

Suositus avoimeen lisensointiin

Avointen lisenssien vertailua

Monet korkeakoulut, palvelut ja toimijat suosittelevat CC-BY-lisenssin käyttöä avoimen julkaisemisen periaatteiden mukaisesti. Oppimateriaalikäytössä BY-lisenssin käyttöön liittyy kuitenkin pelko materiaalin rajoittamattomasta ja valvomattomasta hyödyntämisestä. BY-lisensoidun oppimateriaalin pelätään olevan vapaata riistaa kaikenlaiselle epäedullisellekin muokkaamiselle ja jatkokäytölle. Kaikki materiaalien tekijät eivät välttämättä ole valmiita antamaan teoksiaan täysin vapaaseen käyttöön, vaikka BY-lisenssi edellyttääkin alkuperäisen tekijän mainitsemista ja teoksen kunnioittavaa jatkokäyttöä.

CC-BY-SA on yleinen lisenssi oppimateriaalikäytössä, sillä se mahdollistaa teoksen monimuotoisen hyödyntämisen. SA-lisensoiduista teoksista ja materiaaleista muokatut johdannaisteokset tulee lisensoida tällä samalla lisenssillä. Tällöin esimerkiksi opettaja ei voi kuitenkaan hyödyntää SA-lisensoidun oppimateriaalin osaa ja lisensoida omaa johdannaismateriaaliaan CC-BY-lisenssillä, vaikka hän haluaisi teoksensa mahdollisimman laajaan ja vapaaseen käyttöön. SA-lisenssi saattaa siis rajoittaa materiaalien ja teosten vapaata käyttöä, vaikka mahdollistaakin vapaamman käytön kuin ND ja NC-lisenssit.

ND-lisenssiä ei lähtökohtaisesti suositella käytettäväksi oppimateriaaleissa, sillä tällöin materiaalin päivittäminen, kääntäminen tai esimerkiksi pistekirjoitukseksi muuntaminen muiden materiaalin käyttäjien toimesta on mahdotonta ilman alkuperäisen tekijän nimenomaista erillislupaa. Riskinä on myös ns. "orpojen töiden" syntyminen. Tällöin aineiston alkuperäisen tekijän tavoittaminen ja luvan kysyminen aineiston päivittämiseen on mahdotonta, ja aineisto jää elämään vanhentuneena. ND sopiikin parhaiten esimerkiksi taideteosten lisensointiin.

Myös kaupallisen käytön kieltävä NC-lisenssi on ongelmallinen oppimateriaalikäytössä. Kaupallisen käytön määrittely saattaa olla hankalaa. NC-lisensoitua teosta tai sen osaa ei voi esimerkiksi jakaa kaupallisessa tai mainosrahoitteisessa sivustossa tai julkaisuarkistossa. Näitä ei voisi myöskään käyttää vaikkapa yrityksille suunnatussa tilauskoulutuksessa. NC-lisenssin käytön perusteena on usein pelko oman teoksen tai oppimateriaalin käytöstä kolmannen osapuolen liiketoiminnassa. Periaatteessa SA-lisenssi antaa kuitenkin riittävää suojaa tämän kaltaista materiaalin ei-toivottua käyttöä vastaan. NC- ja ND-lisenssit ovatkin usein eräänlaisia "just in case" -valintoja, joihin päätyminen voi johtua osin ymmärtämättömyydestä ja halusta ehkäistä materiaalin mahdollinen väärinkäyttö.

Creative Commons tarjoaa myös Public Domain -merkkiä, jota käyttävät lähinnä museot ja kirjastot ilmaisemaan kokoelmissaan olevien teosten ja aineistojen tekijänoikeuden suoja-ajan ylittyneen. Sen käyttöä ei suositella avoimissa oppimateriaaleissa.

Suositus lisenssien käytöstä avointen oppimateriaalien lisensointiin

Creative Commons -lisenssit ovat maailmanlaajuisesti yleisin käytössä oleva lisenssityökalu. Ne ovat osoittautuneet käytännölliseksi välineeksi käyttöoikeuksien määrittelyssä ja ne ovat jo käytössä monessa oppimateriaalipalvelussa Suomessa ja kansainvälisesti. Lisenssit ovat helppokäyttöisiä ja helposti ymmärrettäviä, ja Creative Commonsin kotisivuilta löytyy kattava ja hyödyllinen tietopaketti lisenssien uudelle käyttäjälle. Laajasta lisenssiperheestä löytyvät eri lisenssiyhdistelmät monenlaisiin aineistoihin.

Oppimateriaalipalvelussa tulisi suositella CC-BY ja CC-BY-SA -lisenssien käyttöä. Nämä lisenssit takaavat oppimateriaalien avoimen käytön, muokkaamisen ja jakamisen. Näiden käyttöä suositellaan useissa tiede- ja koulutusorganisaatioissa sekä oppimateriaalipalveluissa Suomessa ja globaalisti. CC-BY on ainoa lisenssi, joka takaa materiaalin täysin avoimen ja vapaan käytön ja jakamisen. CC-BY-lisensoidun materiaalin käyttö on rajoittamatonta, ainoastaan alkuperäisen tekijän nimi on mainittava. Alkuperäisestä materiaalista muokatut johdannaisteokset voi lisensoida muokkaajan mieleisellä tavalla. Etenkin oman materiaalin päätyminen kaupalliseen käyttöön huolettaa materiaalien tekijöitä. SA-lisenssi estää tämän edellyttämällä, että myös johdannaismateriaali jaetaan SA-lisenssillä. Se takaa myös johdannaismateriaalien avoimen käytön, muokkaamisen ja jakamisen, vaikka ei olekaan yhtä avoin lisenssi kuin CC-BY.

Lisenssin valinta oppimateriaalipalvelussa

CC-lisenssit olisivat yksinkertainen ja toimiva tapa käyttöoikeuksien määrittelyyn myös oppimateriaalipalvelussa. Palveluun tulisi kuitenkin lisätä selkeä ohjeistus lisensseistä ja niiden käytöstä, jotta eri lisenssien erot ovat selkeät ja oppimateriaalille sopivien käyttöoikeuksien valinta jouhevaa. Etenkin ns. liian tiukkaa lisensoimista tulisi pyrkiä ehkäisemään, jotta oppimateriaalien jatkokäyttö ja päivittäminen mahdollistuvat.

Oppimateriaalia lisätessä käyttäjälle tulisi antaa mahdollisuus valita mieleisensä lisenssi valitsemalla sopivat käyttöoikeudet ja rajoitteet oppimateriaalin käytölle. Palvelussa tulisi suositella CC-BY tai CC-BY-SA-lisenssiä oletuslisenssinä uutta materiaalia lisättäessä, mutta tarjota myös mahdollisuus muihin lisenssityyppeihin. Kustakin lisenssistä tulisi sisällyttää tiivis selitys, mitä lisenssin käyttöehdot tarkoittavat käytännössä. Lisäksi materiaalia lisäävälle käyttäjälle tulee tarjota pääsy kattavampaan lisenssitietoon. Syöttäessä kuvailutietoja NC- ja ND-lisenssien kohdalle voisi lisätä erityishuomion näiden oppimateriaalien avoimuutta rajoittavista näkökohdista.

Oppimateriaalipalveluun tulisi olla mahdollista tallentaa myös jo olemassa olevien ei-cc-lisensoitujen avointen oppimateriaalien kuvailutietoja. Esimerkiksi Opetushallituksen avoimet materiaalit eivät ole avoimesti lisensoituja. Näiden materiaalien esille tuonti yhtenäisessä muodossa on mahdollista jos lisenssien sijaan hakunäkymässä tuodaan esille käyttöoikeudet ja -rajoitteet, joita oppimateriaalilla on. Tämä on myös käyttäjäystävällisempää. Näin esimerkiksi materiaalia joita saa jakaa, mutta ei muokata (CC-lisenssinä CC-BY-ND) voisi olla muotoiltu "jaa ei muokkauksia nimeä".

Lisenssi ja käyttöehdot tulee olla merkittynä selkeästi myös lisätyn materiaalin yhteydessä. Monessa oppimateriaalipalvelussa materiaalin perään on lisätty CC:n ikonit ja linkki CC:n kotisivulle. Lyhyen selkokielisen selostuksen lisääminen käyttöehdoista tämän merkitsemistavan lisäksi olisi kuitenkin perusteltua. Haasteena on riittävän lyhyen mutta kuitenkin ymmärrettävän ja kattavan selostuksen tarjoaminen. Tämän lisäksi oppimateriaalivarantoon olisi hyvä sisällyttää perusteellinen ohjeistus lisenssien käytöstä sekä linkitys muihin mahdollisiin tekijänoikeudellisiin pohdintoihin mitä oppimateriaalin tekijällä on.

Lisenssi tulee olla merkittynä selkeästi sekä oppimateriaalipalvelussa avautuvassa näkymässä että itse oppimateriaalissa. Oppimateriaalipalvelussa lisenssi tulee näkyä kuvailutiedossa, jonka lisäksi suositellaan että lisenssi merkitään itse tiedostoon tekijän määrittämällä formaattiin sopivalla tavalla.

Creative Commonsin sivu

Creative Commonsin epävirallinen Suomen haara

JaaJotain-päivien suositus oppimateriaalien lisensointiin

JHS-suositus lisensoinnista

Yleiskatsaus CC-lisensseistä koulutuskäytössä

Esimerkkikirjoitus, jossa käydään avoimen lisensoinnin ongelmista tyypillistä keskustelua

Listaus kansainvälisistä oppimateriaalipalveluista